

dr hab. Magdalena Patro-Kucab, prof. UR

Uniwersytet Rzeszowski
e-mail: mpatro@ur.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-4018-4767>

Włoska podróż Gustawa Olizara jako doświadczenie formacyjne i źródło późniejszego kryzysu małżeńskiego w świetle jego pamiętników i listów Alojzego Felińskiego

GUSTAW OLIZAR'S TRIP TO ITALY AS A FORMATIVE EXPERIENCE AND THE SOURCE OF HIS LATER MARITAL CRISIS, AS REFLECTED IN HIS DIARIES AND ALOJZY FELIŃSKI'S LETTERS

Summary

This article analyzes Gustaw Olizar's trip to Italy as a formative experience that indirectly influenced his later marital crisis. The primary sources used are excerpts from Olizar's diaries and selections from Alojzy Feliński's letters written between 1818 and 1820. The use of descriptive and comparative methods allows for a comparison of the autobiographical interpretation of events with the moral commentary of the author's mentor. The analysis shows that the trip to Italy was not the direct cause of the dissolution of the marriage, but it created the conditions for decisions and relationships that led to later conflicts. Particularly significant was the marriage to Karolina de Molo, which took place during the stay in Italy, and the resulting cultural and social tensions. The study reveals the ambivalent nature of elite travel at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries, combining a formative function with the potential to destabilize private life.

Keywords: Gustaw Olizar; Alojzy Feliński; trip to Italy; elite travel; marital crisis; ego-document; autobiography; elite culture at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries

Streszczenie

Artykuł analizuje włoską podróż Gustawa Olizara jako doświadczenie formacyjne, które pośrednio wpłynęło na jego późniejszy kryzys małżeński. Podstawę źródłową stanowią fragmenty

pamiętników Olizara oraz wyimki z listów Alojzego Felińskiego z lat 1818–1820. Zastosowanie metody opisowej i konfrontatywnej pozwoliło zestawić autobiograficzną interpretację wydarzeń z moralnym komentarzem mentora. Analiza pokazuje, że podróż do Włoch nie była bezpośrednią przyczyną rozpadu małżeństwa, lecz stworzyła warunki dla decyzji i relacji, które doprowadziły do późniejszych konfliktów. Szczególne znaczenie miało zawarte podczas pobytu we Włoszech małżeństwo z Karoliną de Molo oraz wynikające z niego napięcia kulturowe i obyczajowe. Studium ukazuje ambiwalentny charakter podróży elit przełomu XVIII i XIX wieku, łączącej funkcję formacyjną z możliwością destabilizacji życia prywatnego.

Słowa kluczowe: Gustaw Olizar; Alojzy Feliński; podróż do Włoch; podróże elit; kryzys małżeński; ego-dokument; autobiografia; kultura elit przełomu XVIII i XIX wieku

Wstęp

W epoce oświecenia podróże stały się jednym z istotnych elementów kultury życia polskich elit magnackich¹. Wyjazdy – zarówno krajowe, jak i zagraniczne – motywowane były względami edukacyjnymi, zdrowotnymi, politycznymi oraz towarzyskimi. Szczególne znaczenie przypisywano peregrynacjom do Europy Zachodniej, zwłaszcza do Włoch, postrzeganych jako przestrzeń formacji estetycznej i obyczajowej. Kontakty z zagraniczną arystokracją oraz uczestnictwo w życiu artystycznym i salonowym sprzyjały nie tylko poszerzaniu horyzontów poznawczych, lecz także kształtowaniu gustów, aspiracji i stylu życia środowisk arystokratycznych.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że intensyfikacja podróży w XVIII i na początku XIX wieku przyczyniła się do przemian obyczajowości elit, popularyzacji nowych wzorców towarzyskich oraz rozwoju kultury salonowej, a także przenikania idei wolnomularskich². Podróż nie była zatem wyłącznie epizodem biograficznym, lecz doświadczeniem formacyjnym – niekiedy destabilizującym i zdolnym wpływać również na sferę relacji prywatnych. W tym kontekście interesujące wydaje się pytanie o związek między doświadczeniem peregrynacji a kształtowaniem biografii jednostki.

Przedmiotem artykułu jest włoska podróż Gustawa Olizara analizowana w perspektywie jego późniejszego kryzysu małżeńskiego. Nie chodzi jednak o wykazanie prostego związku przyczynowo-skutkowego między tymi wydarzeniami, lecz o zbadanie sposobu, w jaki doświadczenie podróży zostało wpisane w autobiograficzną narrację pamiętnikarza oraz jak było interpretowane przez jego otoczenie. Szczególne

1 Zob. szerzej: Antoni Mączak, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, *Życie Codzienne* (Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978); Antoni Mączak, *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, wyd. 2 popr. i uzup. (Książka i Wiedza, 2001).

2 Krystyna Stasiewicz, „Kobiece przyjemności w XVIII wieku”, w *Przyjemność w kulturze epoki rozumu*, red. Teresa Kostkiewiczowa (Wydawnictwo DiG, 2011), 135.

znaczenie ma tutaj konfrontacja dwóch typów świadectw – pamiętnikarskiej autointerpretacji G. Olizara i epistolarnego komentarza Alojzego Felińskiego.

1. Materiał źródłowy i założenia badawcze

Artykuł sytuuję w obszarze badań nad literaturą dokumentu osobistego oraz ego-dokumentami rozumianymi jako teksty, w których autor staje się zarazem podmiotem i przedmiotem narracji. Do tej kategorii zalicza się m.in. pamiętniki, autobiografie, dzienniki i korespondencję³. W przypadku analizowanych źródeł szczególnie znaczenie ma ich autobiograficzny charakter, ponieważ rejestrują one nie tylko fakty, ale również sposoby ich rozumienia i wartościowania przez uczestników opisywanych wydarzeń.

Podstawę źródłową artykułu tworzą fragmenty rozdziałów ósmego, dziewiątego i dziesiątego pamiętników G. Olizara⁴ oraz wyimki z listów A. Felińskiego z lat 1818–1820⁵. Oba zespoły źródeł należą do dokumentów o charakterze autobiograficznym i zarazem użytkowym. Korespondencja oraz pamiętniki stanowią świadectwa

-
- 3 Zagadnienia autobiografii, pamiętnikarstwa i literatury dokumentu osobistego posiadają bogatą tradycję badawczą. Wśród prac szczególnie istotnych dla badań w tym zakresie należy wskazać następujące publikacje: Andrzej Cieński, „Pamiętniki”, w *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. Teresa Kostkiewiczowa (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977), 387–391; Andrzej Cieński, *Pamiętnikarstwo polskie XVIII wieku*, Studia z Okresu Oświecenia 18 (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981); Philippe Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu: O autobiografii*, red. Regina Lubas-Bartoszyńska, tłum. Wincenty Grajewski (Universitas, 2001); Agata Roćko, *Pamiętniki polskich zesłańców na Syberię w XVIII wieku* (Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2001); Agata Roćko, „Rzeczpospolita czasów saskich w pamiętniku Krzysztofa Zawiszy – świat wojen, żywiołów, niepokoju”, *Napis* 7 (2001): 313–321; Andrzej Cieński, *Z dziejów pamiętników w Polsce*, Studia i Monografie 311 (Uniwersytet Opolski, 2002); Krzysztof Obremski, red., *Literatura dawna a współczesna humanistyka* (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010); Elżbieta Wichrowska, *Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku* (Wydawnictwo Spectrum Press, 2012); Teresa Kostkiewiczowa, *Pamiętniki Stanisława Augusta na nowo odkryte* (Arx Regia – Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum, 2015); Teresa Kostkiewiczowa, *Mnemozyne i córki: Pamięć w literaturze polskiej drugiej połowy XVIII wieku* (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019); Anna Pekaniec, *Autobiografki: Szkice o literaturze dokumentu osobistego kobiet* (Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020).
 - 4 Gustaw Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, przedmowa Jan Leszczyc (Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1892).
 - 5 Proza. II. Do Gustawa Olizara, 1818–1820, Pisma i listy Alojzego Felińskiego przepisane z jego autografów, sygn. 2097/I, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, k. 58–65. Należy mówić o listowaniu jednostronnym, co jednak nie stanowi istotnej przeszkody badawczej, ponieważ listy Felińskiego zawierają liczne odniesienia do wypowiedzi adresata, pozwalające częściowo rekonstruować przebieg korespondencji.

silnie zsubiektywizowane, ujawniające emocje, autointerpretacje i strategie autoprezentacyjne autorów. Ich analiza wymaga zatem uwzględnienia nie tylko warstwy faktograficznej, lecz również sposobu konstruowania narracji.

Przyjmuję za Andrzejem Cieńskim, że pamiętnik nie powinien być traktowany wyłącznie jako źródło informacji o przeszłości. Badacz zwracał uwagę, że różnorodne formy piśmiennictwa autobiograficznego łączy to, co Anna Robeson Burr określała mianem „intencji autobiograficznej”, której istotę stanowi „rozliczanie się jednostki z sobą i ze światem”⁶. Z tej perspektywy pamiętnik jawi się nie jako prosty zapis doświadczenia, lecz jako jego późniejsza interpretacja. Cieński podkreślał ponadto historyczny charakter autobiografii, wskazując, że poszczególne formy pamiętnikarstwa powinny być analizowane w kontekście epoki, w której powstały, a nie jako ponadczasowe gatunki posiadające niezmienną strukturę⁷.

Perspektywę tę rozwija Małgorzata Czermińska, która zwraca uwagę, że autobiograficzność nie sprowadza się do gatunku literackiego, lecz oznacza określoną postawę wobec własnej biografii. Według badaczki „wszystkie trzy postawy: świadectwo, wyznanie i wyzwanie w różnych proporcjach są zawsze obecne w dziełach autobiograficznych”, chociaż zwykle jedna z nich uzyskuje pozycję dominującą⁸. Szczególnie użyteczne dla niniejszych analiz okazuje się rozróżnienie między świadectwem a wyznaniem. Jak pisze Czermińska: „W tekstach będących przede wszystkim świadectwem autor przedstawia siebie na sposób epicki w kontekście środowiska, w którym żyje. Wyznanie skupia się, jak w liryce, na świecie przeżyć wewnętrznych”⁹.

Rozróżnienie to pozwala spojrzeć na pamiętniki G. Olizara jako na tekst łączący oba porządki. Z jednej strony stanowią one świadectwo kultury podróżniczej i życia elit przełomu XVIII i XIX wieku, z drugiej zaś zawierają wyraźne elementy retrospektywnej autorefleksji, w której autor próbuje wyjaśnić własne decyzje życiowe oraz ich konsekwencje.

W podobny sposób pamiętnik definiuje Klaudia Smaza, przypominając za Czermińską, że autor pamiętnika opowiada o „zdarzeniach, których był uczestnikiem, świadkiem lub tylko współczesnym”, podczas gdy autobiografia koncentruje się przede wszystkim na jednostce i jej losach¹⁰. Równocześnie, jak zauważa badaczka,

6 Andrzej Cieński, „Kryteria oceny prozy pamiętnikarskiej”, *Pamiętnik Literacki* 66, nr 2 (1975): 18.

7 Cieński, 8.

8 Małgorzata Czermińska, *Autobiograficzny trójkąt: Świadectwo, wyznanie, wyzwanie*, wyd. 2 zmienione, *Horyzonty Nowoczesności* 127 (Universitas, 2020), 9.

9 Czermińska, 9.

10 Klaudia Smaza, „Pamiętnikarska relacja Wirydianny Fiszerowej jako cenne źródło historyczne”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Historicolitteraria* 15 (2015): 37.

pamiętnik pozostaje jednym z najcenniejszych źródeł pozwalających dotrzeć zarówno do doświadczenia historycznego, jak i indywidualnej mentalności autora¹¹.

Analizowane źródła traktują zatem nie jako transparentny zapis faktów, lecz jako narracje współtworzące znaczenie opisywanych wydarzeń. Takie stanowisko pozostaje zgodne również z ustaleniami Anny Pekaniec, według której autobiografia umożliwia powrót do przeszłych doświadczeń, a zarazem uczestniczy w procesie nieustannego kształtowania „narracyjnej tożsamości autora”¹². Pamiętniki G. Olizara oraz korespondencja Felińskiego są więc analizowane nie tylko jako świadectwa określonych wydarzeń, lecz również jako teksty konstruujące ich sens.

Celem artykułu jest rekonstrukcja związku między podróżą włoską a kryzysem małżeńskim G. Olizara w perspektywie mikrohistorycznej¹³, uwzględniającej zarówno kulturowy kontekst doświadczenia podróży, jak i sposoby jego późniejszego narracyjnego opracowania. W pracy zastosowano metodę opisową oraz metodę konfrontatywną, polegającą na zestawieniu pamiętnikarskiej autointerpretacji Olizara z epistolarnym komentarzem Felińskiego. Tak zakreślona procedura badawcza umożliwia analizę nie tylko przebiegu wydarzeń, lecz także mechanizmów ich interpretacji obecnych w ego-dokumentach.

Należy podkreślić, że dotychczasowe opracowania dotyczące G. Olizara koncentrowały się przede wszystkim na jego działalności literackiej i pamiętnikarskiej. Właściwie nie analizowano dotąd związku między doświadczeniem podróży włoskiej a późniejszym kryzysem małżeńskim, rekonstruowanym na podstawie równoległej lektury pamiętników i korespondencji. Niniejszy artykuł podejmuje próbę takiego właśnie zestawienia źródeł.

2. Relacja formacyjna Alojzego Felińskiego i Gustawa Olizara

Dla właściwego odczytania relacji epistolarnych i pamiętnikarskich stanowiących podstawę niniejszego studium konieczne jest zarysowanie sylwetek ich autorów oraz określenie charakteru łączącej ich więzi intelektualnej i towarzyskiej.

Alojzy Feliński (1771–1820), urodzony w Łucku na Wołyniu, wykształcony w szkołach pijarskich, należał do pokolenia twórców formowanych w dobie Sejmu

11 Smaza, 36.

12 Anna Pekaniec, „Literatura dokumentu osobistego kobiet: Ewolucja teorii, zmiany praktyk lekturowych”, *Autobiografia: Literatura Kultura Media* 2, nr 1 (2014): 14, <https://doi.org/10.18276/au.2014.1.2-02>.

13 Na temat mikrohistorii zob. Ewa Domańska, *Mikrohistorie: Spotkania w międzyświatach* (Wydawnictwo Poznańskie, 1999).

Czteroletniego. W Warszawie zetknął się ze środowiskiem literackim skupionym wokół Onufrego Kopczyńskiego, a szczególną rolę w jego biografii odegrał Tadeusz Czacki, późniejszy organizator życia oświatowego na Wołyniu. Od 1809 roku był członkiem Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, co potwierdza jego ugruntowaną pozycję w środowisku intelektualnym Królestwa Polskiego. W 1818 roku objął stanowisko profesora, a następnie dyrektora Liceum Krzemienieckiego – instytucji o kluczowym znaczeniu dla formacji intelektualnej młodego pokolenia ziemiaństwa wołyńskiego. Zmarł nagle w 1820 roku w Krzemieńcu. W historii literatury zapisał się jako autor tragedii *Barbara Radziwiłłówna* oraz twórca o wyraźnym profilu klasycystycznym. Badacze sytuują go w nurcie dojrzałego klasycyzmu, podkreślając jego przywiązanie do retorycznej klarowności, harmonii formy i dydaktycznego wymiaru literatury. Ten właśnie rys moralno-pedagogiczny jego twórczości znajduje odzwierciedlenie w korespondencji z G. Olizarem, gdzie przybiera postać refleksyjnego komentarza nad doświadczeniem młodego przyjaciela¹⁴.

Z kolei Gustaw Henryk Atanazy Olizar (1798–1865), urodzony w Korosteszowie na Wołyniu, pochodził z zamożnej rodziny ziemiańskiej. Odebrał staranne wykształcenie domowe; jego nauczycielem był Franciszek Rudzki, związany ze środowiskiem Felińskiego. Następnie kontynuował naukę w gimnazjum w Żytomierzu oraz w Liceum Krzemienieckim, gdzie zetknął się bezpośrednio z kręgiem intelektualnym swego przyszłego mentora. W młodości wykazywał aktywność organizacyjną i edytorską – współtworzył Towarzystwo Dobroczynności Młodzianów Gimnazjum Wołyńskiego oraz inicjował wydania pism Felińskiego (1816, 1821)¹⁵. Pozostawał pod silnym wpływem estetyki i etosu klasycystycznego, co znajduje odzwierciedlenie w jego wczesnych próbach literackich. Chociaż nie wszedł do kanonu literatury polskiej jako twórca pierwszoplanowy, pozostawił pamiątki o istotnej wartości dokumentacyjnej. Zna-

14 Zob.: Elżbieta Aleksandrowska i in., oprac., *Oświecenie*, t. 4 z *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbuc”* (Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966), 451–456; Dobrochna Ratajczakowa, „Alojzy Feliński 1771–1820”, w *Pisarze polskiego Oświecenia*, red. Teresa Kostkiewiczowa i Zbigniew Gołiński, t. 3 (Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996), 173–198; Magdalena Patro-Kucab, *W kręgu spraw prywatnych i publicznych: Korespondencja Alojzego Felińskiego z lat 1795–1820* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019), 43–168; rozdział 2.

15 Na temat życia i działalności Gustawa Olizara zob. Bolesław Łopuszański, „Olizar Gustaw Henryk Atanazy”, w *Niemirycz Władysław–Olszak Waclaw*, z. 4: *Ogiński Michał–Olszak Waclaw*, t. 23 z *Polski słownik biograficzny*, red. Henryk Markiewicz i in. (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978), 808–810; Franciszka Sawicka, „Gustaw Olizar, poeta, publicysta, działacz społeczno-polityczny”, *Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich*, nr 14 (2003): 7–90; Wojciech Piotrowski, „Gustaw Olizar (1798–1865)”, w *Krzemieniec: Ateny Juliusza Słowackiego*, red. Stanisław Makowski (Biblioteka Narodowa, 2004), 334–344; Wojciech Piotrowski, „Gustaw Henryk Atanazy Olizar”, w *Słownik krzemieńczan 1805–1832*, red. Wojciech Piotrowski (Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 2005), 217–220.

czenie jego pamiętników polega nie tylko na ich wartości faktograficznej, lecz przede wszystkim na ujawnianych mechanizmach autokreacji i narracyjnego porządkowania doświadczenia. Co ważne w kontekście niniejszych badań, relacja mistrz–uczeń, łącząca obu autorów, wykraczała poza wymiar literacki; miała charakter formacyjny i aksjologiczny, co nadaje ich korespondencji rangę nie tylko źródła biograficznego, lecz także świadectwa dialogu moralnego.

3. Podróże w celach zdrowotnych w czasach oświecenia

W perspektywie podjętego tematu szczególnego znaczenia nabiera rok 1814¹⁶, kiedy to – jak wynika ze świadectw pamiętnikarskich – przebywający w majątku Olizarów włoski nauczyciel skłonił Filipa Neriusza Olizara do podjęcia podróży do Italii w celach zdrowotnych. Decyzja ta została dodatkowo wzmocniona opinią lekarza rodzinnego, który – jak relacjonuje Maria z Przeździeckich Walewska – zalecił „odebranie syna z Krzemieńca, aby wraz z nim towarzyszył mu do ciepłego kraju, gdzie dziedzic Korostyszewa miał zdrowie odzyskać”¹⁷. W konsekwencji Gustaw przerwał edukację w Liceum Krzemienieckim i udał się z ojcem do Włoch. Epizod ten, wspominany po latach w jego pamiętnikach¹⁸, jawi się jako moment przełomowy: nie tylko przerwał systematyczną naukę szkolną, lecz również otworzył nowy etap doświadczeń – kulturowych i egzystencjalnych – które w dalszej perspektywie wpłynęły na jego biografię osobistą. Decyzję o wyjeździe należy rozpatrywać w szerokim kontekście XVIII-wiecznej i wczesnodzieńniastowiecznej mody na podróże uzdrowiskowe.

Już od XVI wieku wyjazdy do wód mineralnych stanowiły element praktyk zdrowotnych elit Rzeczypospolitej. W XVIII stuleciu zjawisko to uległo intensyfikacji. Ówczesna medycyna, mimo postępu w zakresie teorii i diagnostyki, pozostawała bezradna wobec wielu chorób przewlekłych, co sprzyjało poszukiwaniu alternatywnych form terapii. W powszechnym przekonaniu skuteczniejsze metody leczenia oferowały ośrodki Europy Zachodniej, zwłaszcza słynne uzdrowiska wykorzystujące wody termalne i mineralne. Jak zauważa Adam Kucharski, zagraniczne wojaże lecznicze

16 Różnie podają źródła: 1814 – „Olizar Gustaw”, w Roman Loth, red., *Mia-R*, t. 3 z *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski: Przewodnik biograficzny i bibliograficzny* (Fundacja Akademia Humanistyczna; Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2002), 172; 1812 – Piotrowski, „Gustaw Olizar (1798–1865)”, 335. Sam Olizar wspomina, że do Włoch wyjechał w roku 1814 – Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, 56. Na temat włoskiej podróży zob. Maria z Przeździeckich Walewska, „Polacy w Dreźnie”, w *Polacy w Paryżu, Florencji i Dreźnie*, wstęp Marian Sokolnicki (Nakładem Księgarni F. Hoessicka, 1930), 104–105.

17 Walewska, 17.

18 Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, rozdz. 8–10.

w XVIII wieku łączyły aspekt kuracyjny z rekreacyjnym i towarzyskim; stawały się nie tylko terapią, lecz również elementem stylu życia i demonstracją przynależności do elity¹⁹. Uzdrowiska pełniły funkcję centrów życia towarzyskiego, miejsc spotkań arystokracji europejskiej, a sam pobyt w nich miał wymiar prestiżowy²⁰.

Wśród najczęściej odwiedzanych przez Polaków ośrodków znajdowały się m.in. Cieplice, Karlovy Vary, Baden czy Spa, a z uzdrowisk zachodnioeuropejskich – Vichy i Bath²¹. Pobyt w tych miejscach dokumentują zarówno diariusze podróży, jak i korespondencja przedstawicieli elit politycznych i kulturalnych.

W porównaniu z uzdrowiskami środkowoeuropejskimi ośrodki włoskie były przez Polaków odwiedzane rzadziej i najczęściej w ramach szerszych podróży po Italii. Do znanych miejsc należały: Abano Terme, Bagni di Lucca, San Giuliano Terme i Pozzuoli²². W źródłach staropolskich wody termalne Italii pojawiają się często jako element krajobrazu podróży – osobliwość przyrodnicza godna odnotowania, nie zawsze jednak główny cel wyprawy. Relacje podróżników wskazują, że oglądanie gorących źródeł, mierzenie temperatury wody czy próby jej picia bywały traktowane jako atrakcja poznawcza, wpisująca się w oświeceniową ciekawość świata. Przykładowo Stanisław Staszic w dzienniku podróży z 1790 roku odnotował krótki pobyt w San Giuliano Terme, relacjonując z charakterystyczną dosłownością skutki degustacji wody termalnej²³. Podobne obserwacje znajdujemy w diariuszach innych podróżników, dla których kontakt z wodami mineralnymi miał zarówno wymiar medyczny, jak i empiryczno-poznawczy²⁴.

19 Adam Kucharski, „Staropolska turystyka uzdrowiskowa w XVIII wieku”, *Czasy Nowożytne* 23 (2010): 121–122.

20 Kucharski, 122. Autor wskazuje tam także najcenniejsze prace z zakresu balneologii w wiekach dawnych; Kucharski, 122–123, przyp. 2–11.

21 Kucharski, *passim*. Na temat uzdrowisk popularnych w XVIII i XIX wieku oraz odwiedzających je kuracjuszy piszą również: Grażyna Balińska, *Uzdrowiska dolnośląskie: Problemy rozwoju i ochrony wartości kulturowych do II wojny światowej* (Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1991); Agata Wdowik, „Polacy w Spa na trasie podróży w drugiej połowie XVIII wieku,” w *Polski Grand Tour w XVIII i początkach XIX wieku*, red. Agata Roćko (Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014), 217–228; Elżbieta Mazur, *Codziennosc kuracjusza w uzdrowiskach na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX i początku XX wieku* (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2016).

22 Kucharski, „Staropolska turystyka uzdrowiskowa w XVIII wieku”, 110.

23 Stanisław Staszic, *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789–1805*, wyd. Czesław Leśniewski (Polska Akademia Umiejętności, 1931), 98. Por. Kucharski, „Staropolska turystyka uzdrowiskowa w XVIII wieku”, 145.

24 Wacław Sierakowski, „Wojaż do Rzymu 1763”, oprac. Bolesław Rok, w *Z badań nad Rzeczpospolitą w czasach nowożytnych*, red. Kazimierz Matwijowski (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001), 135. Por. Kucharski, „Staropolska turystyka uzdrowiskowa w XVIII wieku”, 145.

Agata Wdowik, analizując peregrynacje do Spa, trafnie zauważa, że podróże uzdrowiskowe były „znakiem przynależności do elity europejskiej”, a pobyt w kurorcie umożliwiał jednocześnie korzystanie z terapii oraz uczestnictwo w życiu towarzyskim²⁵. Spostrzeżenie to można odnieść również do wyjazdu Olizarów; chociaż motywowany względami zdrowotnymi, wpisywał się on w utrwalony model mobilności magnackiej, w którym leczenie splatało się z doświadczeniem kulturowym.

W świetle powyższych ustaleń podróży G. Olizara do Włoch jawi się nie jako odosobniony epizod, lecz jako realizacja społecznie usankcjonowanego modelu peregrynacji elit. Równocześnie jednak miała ona wymiar indywidualny i egzystencjalny: przerwała tok edukacji, wyprowadziła młodego arystokratę poza środowisko krzemienieckie i wprowadziła w przestrzeń odmiennej kultury. W dalszej części artykułu podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, czy doświadczenie to – początkowo związane z troską o zdrowie ojca – mogło pośrednio przyczynić się do kształtowania postaw i wyborów, które wpłynęły na późniejsze niepowodzenia małżeńskie Olizara.

4. Włoska podróż Gustawa Olizara

Rok 1815 stanowił zapewne kluczowy moment włoskiej wyprawy G. Olizara. Zgodnie z zaleceniami lekarza don Basilia Kossowicza, po pobycie w Bagni di Lucca Olizarowie udali się do Rzymu. Zamieszkali w pałacu przy Corso – jednej z reprezentacyjnych arterii miasta, skupiającej życie towarzyskie cudzoziemskiej arystokracji. Obecność licznej kolonii polskiej w Rzymie, w tym między innymi przedstawiciele rodziny Czartoryskich, a także koneksje rodzinne²⁶ (Kajetan Olizar), sprawiły, że młody Gustaw – jak sam podkreśla: „[...] przeszedł raptownie z kondycji nieznanego młodzieńca, na człowieka mającego stosunki z osobami najwyższego szczebla towarzyskiego”²⁷. Wspomnienie to, zapisane z perspektywy czasu, ma wyraźny rys autokreacyjny – pamiętnikarz akcentuje moment symbolicznego „wejścia w świat”, który nadaje jego biografii ton inicjacyjny. Rzym jawi się tu nie tylko jako przestrzeń leczenia, lecz przede wszystkim jako scena społecznej prezentacji – miejsce, w którym młody arystokrata konfrontuje się z międzynarodowym środowiskiem elit.

25 Wdowik, „Polacy w Spa na trasie podróży w drugiej połowie XVIII wieku,” 228.

26 Należy także wspomnieć, że Olizarowie, najstarszy ród rusko-wołyński, powiązani byli licznymi koneksjami z rodami polskimi i europejskimi (Kmitami, Woroniczami, Wiśniowieckimi, Ostrogskimi, Jełowickimi, Ożarówskimi i Czackimi), należeli więc „do znaczącego elementu pejzażu politycznego i kulturalnego tej części Rzeczypospolitej”. Piotrowski, „Gustaw Olizar (1798–1865)”, 334. Zob. również Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, 20.

27 Olizar, 83.

Jednocześnie okres ten naznaczony był postępującą chorobą ojca. Jak wynika z pamiętników, F.N. Olizar coraz bardziej uzależniał się od opieki syna. W przytoczonym fragmencie wspomnień Gustaw odwraca tradycyjny porządek pokoleń: „Odtąd, nie ja szesnastoletni chłopiec, zostawać miałem pod przewodnictwem sędziwego ojca, ale on nieszczęsny, niedołężny starzec [...] oddawał się pod tajną opiekę młokosa, mającego prawe serce, lecz umysł tak jeszcze niewyrobyony!”²⁸.

To niezwykle ważny fragment pamiętników w kontekście tezy artykułu. Pokazuje bowiem, że jeszcze przed ślubem G. Olizar znalazł się w sytuacji przekraczającej jego wiek i doświadczenie. Wypowiedź ta wymaga przede wszystkim odczytania w perspektywie narracyjnej konstrukcji pamiętnika. Narracja pamiętnikarska Olizara ujawnia mechanizm retrospektywnej autokreacji, w której młodzieńczy błąd zostaje włączony w strukturę moralnej biografii. Tego rodzaju autocharakterystyka pełni funkcję usprawiedliwiająca wobec późniejszych decyzji życiowych, w tym zawarcia małżeństwa.

Przełomowym momentem pobytu w Rzymie okazało się uczestnictwo w jednym z amatorskich koncertów (*Academia Musicale*), stanowiących ważny element towarzyskiego życia miasta. Właśnie tam G. Olizar poznał hrabiankę Karolinę de Molo, przebywającą w Rzymie z matką i ojczymem, generałem Lebelem²⁹. W *Pamiętnikach* następująco pisał o swej wybrance:

Była piękna i dobra kobieta, ród jej był jeden ze znakomitych we Flandrii. Ojciec jej hrabia Karol de Molo, ożenił się z miłości z francuską, panną Bulletor, z której mając jedynaczkę córkę, w rok po jej urodzeniu, odumarł. Wdowa jego, nadzwyczajnej ongi piękności, jak to widać jeszcze było, niedługo w tym stanie została i wyszła za oficera huzarów francuskich, niejakiego Lebel³⁰.

Będące późniejszym następstwem tego spotkania małżeństwo G. Olizara wpisywało się zatem w praktykę zawierania związków w międzynarodowym środowisku europejskiej arystokracji. W Rzymie krzyżowały się drogi rodów z różnych krajów, a relacje towarzyskie nierzadko prowadziły do szybkich decyzji matrymonialnych. Olizar, mający zaledwie 17 lat, w 1816 roku zawarł więc związek małżeński z cudzoziemką nieznającą realiów społecznych i kulturowych ziem polskich. W pamiętniku przedstawił jej rodowód w tonie podkreślającym prestiż i szlachetność pochodzenia, co można interpretować jako próbę legitymizacji własnego wyboru. Jednocześnie opis ten zawiera elementy charakterystyczne dla narracji sentymentalno-rodzinnej (wczesna śmierć ojca), budujące emocjonalne tło historii.

28 Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, 83.

29 Damę tę miał sposobność poznać Olizar już wcześniej, podczas gościny u księżny Pauliny Borghese-Bonaparte, siostry Napoleona; Olizar, 76.

30 Olizar, 85.

Należy zatem wyartykułować, że to właśnie w trakcie włoskiego pobytu doszło do zawarcia znajomości, która następnie zakończyła się małżeństwem. Tempo jej rozwoju najlepiej oddaje lapidarne wspomnienie samego G. Olizara: „[...] w dni 15 potem byłem mężem matki moich dzieci”³¹. Z perspektywy analizowanych źródeł podróż nie była więc bezpośrednią przyczyną kryzys małżeńskiego, lecz przestrzenia, w której ukształtowały się okoliczności prowadzące do późniejszego konfliktu. Kryzys nie został wywołany przez sam fakt peregrynacji, ale przez decyzje i relacje społeczne związane podczas pobytu we Włoszech.

Szczególne znaczenie ma refleksja G. Olizara dotycząca relacji żony z jej rodziną. Początkowo postrzegane jako przejaw cnoty i lojalności, z czasem zostały przez niego uznane za „główną przyczynę następnych naszych nieszczęść”. Wypowiedź:

[...] Stąd ojczym opiekując się dzieciną od drugiego roku życia, nabył wszystkich praw ojcowskich; przywiązanie jej atoli do swych rodziców, zbyteczne, bo nierozsądne stało się główną przyczyną następnych naszych nieszczęść, chociaż wydawało mi się wtedy tak świętem, tak szacunku godnym, że przez myśl mi nawet nie przeszło, iż niebezpiecznym być może, z całą się żenić rodziną, ale miałem lat siedmnaście!³²,

stanowi kluczowy element autointerpretacji pamiętnikarza.

Retrospektywna interpretacja autora nie obciąża odpowiedzialnością samej Karoliny, lecz wskazuje na specyficzny model zależności rodzinnych, który – zdaniem pamiętnikarza – zaważył na dalszych losach małżeństwa. Zwraca ponadto uwagę konstrukcja retoryczna – podkreślenie młodego wieku funkcjonuje jako figura usprawiedliwienia. W ten sposób autor przesuwą część odpowiedzialności z decyzji indywidualnej na niedojrzałość wynikającą z etapu życia. Z perspektywy historyczno-obyczajowej należy jednak zauważyć, że małżeństwa arystokratyczne rzadko miały charakter wyłącznie prywatny. Były one węzłem łączącym rody, majątki i interesy rodzinne. „Żenienie się z rodziną” nie było zjawiskiem wyjątkowym, lecz elementem strukturalnym kultury stanowej. Konflikt, który w pamiętniku przedstawiony zostaje jako osobiste nieszczęście, można więc interpretować również jako zderzenie dwóch modeli kulturowych – polskiego ziemiaństwa i kosmopolitycznej arystokracji zachodnioeuropejskiej. Małżeństwo G. Olizara nie tyle się „nie udało”, ile ujawniło napięcie między dwoma odmiennymi porządkami symbolicznymi – ziemiańsko-patriarchalnym i salonowo-dworskim – których współlistnienie w jednej przestrzeni społecznej okazało się trudne do pogodzenia.

31 Olizar, 85.

32 Olizar, 85.

Śmierć F.N. Olizara w 1816 roku – mimo korzystnego klimatu Italii i opieki cenionych rzymskich lekarzy – stanowiła dla Gustawa doświadczenie graniczne. Utrata ojca oznaczała nie tylko stratę osobistą, lecz także definitywne przejście odpowiedzialności za majątek i rodzinę. W tej właśnie fazie życia młodego hrabiego doszło do eskalacji napięć małżeńskich. Z relacji pamiętnikarskiej wynika, że po przybyciu do dóbr włońskich rodzina żony wprowadziła do domu Olizarów wzorce obyczajowe odmienne od miejscowej tradycji ziemiańskiej:

Z ich przybyciem przestałem prawie być panem u siebie; zwyczaje ich cudzoziemskie, przeciwne naszym, odstręczać poczęły wszystkich sąsiadów, a prostactwo i szorstkość wojskowa napoleońskich czasów niemile oddziaływały na spokój domowy. Córka przywykła do tej atmosfery rodzinnej, nie pojmowała wewnątrz ukrywanych moich cierpień z tego powodu, nie przywiązywała się do nowego położenia, a mniej jeszcze do kraju, który rodzicom dziki się wydawał³³.

Autor wspomnień akcentuje zatem „prostactwo” i „szorstkość wojskową czasów napoleońskich”, które miały odstręczać krewnych i sąsiadów. W przedstawionym opisie widoczna jest jednak wyraźna strategia wartościowania: francuskość zostaje przeciwstawiona „rodzimości”, a konflikt kulturowy przekształcony w argument uzasadniający niepowodzenie związku. W obliczu narastającego napięcia G. Olizar zdecydował się na rozwiązanie o charakterze kompromisowym – przekazanie teściom dożywotniego użytkownika jednej z wsi, aby odsunąć ich od wspólnego gospodarstwa i w ten sposób poprawić relacje z żoną. Gest ten świadczy zarówno o jego pozycji majątkowej, jak i o skali konfliktu. Zabieg okazał się jednak nieskuteczny; Karolina pozostała przy rodzicach, opuszczając męża i zabierając ze sobą dzieci – Karola i Ludwikę, co potwierdza wypowiedź pamiętnikarska:

W celu utrzymania równowagi w pożyciu małżeńskim, ofiarowałem Francuzom wioskę osobną dożywotnio, ale rozstać się z córką odmówili, co nareszcie spowodowało stanowcze zerwanie związku, który przetrwał lat trzy i zostawił mi córkę i syna. Matka, ciągnąc za rodzicami, opuściła mój dom, uwożąc moje niemowlęta³⁴.

W świetle norm epoki był to akt o daleko idących konsekwencjach społecznych i wizerunkowych. Podróż włoska nie była bezpośrednią przyczyną rozpadu małżeństwa, stworzyła jednak – na co wskazywano już wcześniej – warunki, które sprzyjały późniejszemu kryzysowi.

W dalszych partiach pamiętników G. Olizar-więzień polityczny (osadzony przez władze carskie ze względu na swoje powiązania ze środowiskiem dekabrystów) pokazuje długotrwałe skutki rozpadu swojej rodziny, pisząc:

33 Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, 92.

34 Olizar, 92–93.

Gdy od tego mongolskiego rządu spodziewać się można było wszystkiego, wyznając wszakże, że to już była chorobliwa pokusa sprowadzona nudami, niepewnością, boleśniami o dzieciach moich wspomnieniem, które prawie ojca nie znały i możeby już się nie dowiedziały, wiele i za jaką sprawę cierpiały³⁵.

Rozpad związku Olizarów należy analizować przede wszystkim w kontekście ówczesnego modelu małżeństwa jako instytucji społecznej i moralnej. Jak wskazuje Paweł Kaczyński³⁶, w pierwszych dekadach XIX wieku fundamentem porządku społecznego pozostawała rodzina o charakterze patriarchalnym, w której mężczyzna – jako głowa rodu – sprawował władzę symboliczną i ekonomiczną. W publicystyce i piśmiennictwie dydaktycznym epoki akcentowano sakralny wymiar małżeństwa oraz jego funkcję stabilizującą. Ignacy Krasicki w *Zbiorze potrzebniejszych wiadomości* odwoływał się do modelu rzymskiego, w którym *pater familias* decyduje o losach rodziny, a ślub ma charakter kontraktu rodowego. Jednocześnie moralistyka oświeceniowa podkreślała znaczenie „prawdziwej” i „rzetelnej” miłości, wspieranej przez cnoty takie jak stałość, wierność i zgoda. Problematyka ta była szeroko obecna w dyskursie czasopiśmienniczym, m.in. na łamach *Monitora* czy *Magazynu Warszawskiego*, a także w kaznodziejstwie i oratorstwie weselnym. Małżeństwu przypisywano również funkcję „terapeutyczną”, rozumianą jako środek naprawy obyczajów, zwłaszcza w przypadku młodych utracjuszy. W odniesieniu do G. Olizara trudno jednak mówić o tego rodzaju motywacji – jego decyzja nie była próbą reedukacji, lecz raczej efektem splotu młodzieńczej fascynacji, presji otoczenia i okoliczności rodzinnych.

Równolegle literatura stanisławowska i wczesnoromantyczna podejmowała temat kryzysu małżeństwa i rozwodu³⁷. Zwracano uwagę na rosnącą liczbę separacji, łatwość ich uzyskania w niektórych porządkach prawnych oraz osłabienie religijnej sankcji związku. Na tym tle przypadek G. Olizara wpisuje się w szersze zjawisko napięcia między ideałem normatywnym a praktyką życia arystokratycznego.

W pamiętnikach G. Olizar wskazuje jako główną przyczynę nieudanego mariażu „niedobranie” oraz odmienność aksjologiczną. Jednak analiza jego narracji pozwala dostrzec dodatkowy wymiar – ekonomiczny. W przytoczonym fragmencie wspomnień sugeruje, że rodzina de Molo, znajdująca się w trudnym położeniu finanso-

35 Olizar, 225.

36 Paweł Kaczyński, *Rodzina w literaturze stanisławowskiej: Motywy – konwencje – poglądy*, Acta Universitatis Wratislaviensis 3145 (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009), 31–145. Badacz ponadto wskazuje bogatą literaturę podmiotową i przedmiotową, przywołując liczne utwory oświeceniowe i opracowania podejmujące zagadnienia małżeństwa.

37 Szerzej: Iwona Kulesza-Woroniecka, *Rozwody w rodzinach magnackich w Polsce XVI–XVIII wieku*, Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych 62 (Wydawnictwo Historyczne, 2002).

wym, dostrzegła w związku z młodym, zamożnym Polakiem szansę poprawy sytuacji materialnej:

Przyściśnieni biedą Le-Belowie, spostrzegłszy korzyści, do których im się otwierała droga, ręčno się wzięli do usunięcia zwad, stawiających się do obrzędu ślubnego; córce zostawili staranie ujęcia serca mojego, co jej nie było trudno, bo była pięknej urody, a ja powtarzam, miałem lat siedemnaście!³⁸

Opis ten – podkreślający urodę narzeczonej i młody wiek autora (powtórzmy za nim po raz kolejny: „miałem lat siedemnaście!”) – pełni funkcję autoegzemplifikacji. Olizar przedstawia siebie jako osobę uwiedzioną i niedoświadczoną, a zarazem działającą w dobrej wierze. Konstrukcja ta osłabia jego odpowiedzialność, przesuwając ciężar winy na stronę francuskiej rodziny.

Retrospektywna narracja pamiętnikarza łączy zatem dwa porządki wyjaśniania. Z jednej strony wskazuje na ekonomiczne motywacje rodziny przyszłej żony, z drugiej zaś podkreśla własną niedojrzałość. Powracająca formuła „miałem lat siedemnaście” pełni funkcję autokomentarza, za pomocą którego autor po latach tłumaczy decyzję uznaną później za brzemienną w skutki.

Znamienne jest również przedstawienie żony jako „modnej damy”³⁹, która po przybyciu na Wołyń wprowadza kosztowny styl życia:

Przyszło opłacić wszystkie wydatki wynikłe z ułatwienia ślubu i urzędzenia domu na nowej stopie, na odgłos bowiem, że hrabianka Moło wyszła za bardzo bogatego, młodego, polskiego hrabiego część dworu księżny [Pauliny Borghese-Bonaparte] wcisnęła się do usług naszych, a ja wtedy nic odmawiać nie umiałem tym, co mnie ożenili!⁴⁰.

Gustaw Olizar wspomina również przyjazd osób związanych z dworem Pauliny Borghese-Bonaparte (matki chrzestnej ówczesnej kultury salonowej), co podkreśla kontrast między światem włoskiego splendoru a realiami ziemiańskiej rezydencji. Było to starcie dwóch odmiennych kultur społecznych – europejskiego świata salonów i wołyńskiego ziemiaństwa.

Jednak w tym kontekście szczególnie cenne poznawczo są listy Felińskiego, które pozwalają uchwycić sytuację z perspektywy dojrzałego obserwatora:

38 Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, 86.

39 Szerzej o zachowaniach modnych żon zob. Kaczyński, *Rodzina w literaturze stanisławowskiej*, 128–132. Bogatą literaturę na ten temat zawiera także praca: Jolanta Kowal, „Strój modnej damy w zwierciadle polskiej satyry oświeceniowej (na wybranych przykładach)”, *Perspektywy Kultury* 43, nr 4/2 (2023): 119–126, <https://doi.org/10.35765/pk.2023.430402.09>.

40 Olizar, *Pamiętniki 1798–1865*, 88.

Smutny jest, że obsypany darami natury i losu, w samej wiosnie życia, już doświadczasz tyle przykrości, zmartwień i kłopotów. To jeno słodzić ci je powinno, że, jak mi twój list każe się spodziewać, posłużą one do twego nadal szczęścia. Przykro jest przechodzić przez taką szkołę [...]. Umiesz myśleć, chcesz działać z rozumą, środki masz więcej niż dostateczne, i jesteś młody – po ludzku więc mówiąc, powinienes z niego wyjść najszczęśliwiej⁴¹.

[...] twój list, kochany Gustawie, który najmocniej mię zajął, i z powodu twoich terażniejszych cierpień i z powodu stanowczego położenia, w którym się dziś znajdujesz, a które ma nań wpływ na cały ciąg twój dalszego życia. Roztrząsając okoliczności, które mi opisujesz, zdaje się, że wszystko czynisz rozumnie... i dojrzałe, a co najwięcej moralnie, jednak z wielu miar mniemam, że to nie jest jeszcze rzecz skończona, jak piszesz. Przychodzą mi niektóre nad tem uwagi, które nie mogą się udzielać inaczej jak ustnie, bo wzajemnego od siebie objaśnienia potrzebują⁴².

W przytoczonych fragmentach korespondencji Feliński łączy ton współczucia z próbą moralnej interpretacji doświadczenia przeżywanego przez młodego adresata. Nie ogranicza się do wyrażenia empatii wobec jego sytuacji, lecz nadaje cierpieniu określony sens aksjologiczny, wpisując je w charakterystyczny dla kultury późnego oświecenia model formacji moralnej. Szczególnie wymowna jest pojawiająca się w liście metafora „szkoły”, sugerująca, że przeciwności losu stanowią nie tyle doświadczenie destrukcyjne, ile próbę charakteru i okazję do samodoskonalenia. Trudne położenie G. Olizara zostaje zatem przedstawione jako etap dojrzewania, którego wartość ujawnia się dopiero w dalszej perspektywie życiowej. Metafora „szkoły”, użyta w liście z 10 marca 1818 roku, nabiera w tym kontekście znaczenia szczególnego. Nie jest jedynie figurą retoryczną służącą pocieszeniu adresata, lecz odwołuje się do szerzej zakorzenionego w kulturze oświecenia przekonania, że przeciwności losu mogą pełnić funkcję wychowawczą. Cierpienie zostaje wpisane w proces kształtowania charakteru, a doświadczenie życiowe staje się narzędziem moralnego samopoznania. Korespondencja Felińskiego ujawnia tym samym obecność charakterystycznej dla późnooświeceniowej pedagogiki doświadczenia, w której wartość człowieka mierzy się nie brakiem przeciwności, lecz sposobem ich przewycięzania.

W epistolograficznych wypowiedziach Felińskiego dostrzec można wyraźne ślady klasycystycznej retoryki *consolatio*. Autor nie podważa realności cierpienia ani nie próbuje go pomniejszać. Przeciwnie, uznaje jego dotkliwość, równocześnie wskazując na możliwość moralnego pożytku płynącego z przeżywanego kryzysu. Charakterystyczne pozostaje przy tym połączenie życzliwości i dydaktyzmu, typowe dla oświeceniowego modelu przyjaźni intelektualnej, w którym przyjaciel pełni zarazem funkcję moralnego

41 Proza. II. Do Gustawa Olizara, 10 marca 1818, k. 58–59.

42 Proza. II. Do Gustawa Olizara, 3 czerwca br. 1818, k. 59.

przewodnika. Nieprzypadkowo Feliński podkreśla także młody wiek G. Olizara, jego zdolność do rozumnego działania oraz posiadane środki pozwalające przewyciężyć trudności. W jego ujęciu kryzys nie oznacza sytuacji bez wyjścia, lecz moment wymagający rozwagi, samokontroli i etycznej konsekwencji.

Na uwagę zasługuje również ostrożność sądu obecna w analizowanych listach. Feliński, chociaż wyraźnie sympatyzuje z G. Olizarem, nie formułuje jednoznacznych ocen dotyczących pozostałych uczestników konfliktu. Nie obarcza odpowiedzialnością ani K. de Molo, ani członków jej rodziny. Zamiast rekonstruować winy poszczególnych osób, koncentruje się na postawie samego adresata oraz na sposobie, w jaki powinien on odpowiedzieć na zaistniały kryzys. Znamienne jest również zastrzeżenie, że część uwag może zostać przekazana wyłącznie podczas rozmowy bezpośredniej. Świadczy ono nie tylko o świadomości ograniczeń komunikacji epistolarnej, lecz także o powściągliwości interpretacyjnej autora, który unika wydawania kategoriycznych sądów na podstawie niepełnych informacji.

W tym sensie Feliński nie występuje wyłącznie jako powiernik czy pocieszyciel. Jego listy ujawniają bardziej złożoną funkcję – staje się on współuczestnikiem procesu interpretowania doświadczenia przeżywanego przez G. Olizara. O ile pamiętnikarz po latach rekonstruuje wydarzenia, znając już ich konsekwencje i podporządkowując je logice autobiograficznej autointerpretacji, o tyle Feliński reaguje na nie niemal na bieżąco, w momencie gdy ich rezultat pozostaje jeszcze nieznanym. Dzięki temu korespondencja odsłania perspektywę odmienną od tej, którą odnajdujemy w pamiętnikach. Nie skupia się przede wszystkim na genezie konfliktu ani na poszukiwaniu jego sprawców, lecz na moralnym znaczeniu doświadczenia kryzysu i sposobach jego przeżywania.

Analiza wyimków z listów pozwala zatem uchwycić wymiar doświadczenia, którego nie oddają pamiętniki G. Olizara. Autor wspomnień rekonstruuje własną przeszłość z perspektywy wielu lat, nadając wydarzeniom określony porządek interpretacyjny i poszukując ich przyczyn. Tymczasem Feliński komentuje sytuację w chwili jej trwania, gdy przyszły rozwój wydarzeń pozostaje jeszcze otwarty. Dzięki temu jego korespondencja nie stanowi jedynie komentarza do faktów, lecz dokumentuje proces kształtowania ich znaczenia. Ukazuje kryzys małżeński nie tyle jako problem wymagający wskazania winnych, ile jako doświadczenie moralne, które domaga się odpowiedniej odpowiedzi etycznej. W rezultacie korespondencja między Felińskim a Olizarem jawi się jako przestrzeń dialogicznej refleksji nad sensem przeżywanych wydarzeń, a nie wyłącznie jako zapis ich przebiegu.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza pamiętników G. Olizara oraz wyimków z korespondencji A. Felińskiego pozwala spojrzeć na włoską podróż młodego ziemianina nie tylko jako na epizod biograficzny, lecz jako doświadczenie, które wywarło istotny wpływ na dalszy przebieg jego życia prywatnego. Wyjazd do Italii miał początkowo charakter zdrowotny i był związany z troską o stan zdrowia jego ojca F.N. Olizara, jednak w toku podróży nabral znacznie szerszego znaczenia. Pobyt w Rzymie umożliwił Gustawowi wejście w międzynarodowe środowisko arystokratyczne, nawiązanie nowych relacji towarzyskich oraz zawarcie małżeństwa z K. de Molo.

Analiza źródeł nie pozwala uznać podróży włoskiej za bezpośrednią przyczynę późniejszego kryzysu małżeńskiego. Można jednak stwierdzić, że stworzyła ona okoliczności, w których doszło do podjęcia decyzji mających istotne konsekwencje dla dalszych losów G. Olizara. W autobiograficznej narracji pamiętnikarza szczególne znaczenie uzyskują różnice kulturowe i obyczajowe między środowiskiem wołyńskiego ziemiaństwa a rodziną żony, a także jego własna młodość i niedojrzałość w chwili zawierania małżeństwa. Z perspektywy czasu autor interpretował te czynniki jako istotne elementy prowadzące do rozpadu związku.

Najciekawszym rezultatem przeprowadzonej analizy okazała się jednak możliwość zestawienia dwóch odmiennych sposobów interpretowania tych samych wydarzeń. Pamiętniki G. Olizara mają charakter retrospektywnej autointerpretacji, służącej uporządkowaniu własnej biografii i poszukiwaniu przyczyn późniejszych niepowodzeń. Natomiast korespondencja Felińskiego ukazuje kryzys małżeński z perspektywy współczesnego obserwatora, który nie koncentruje się na wskazywaniu winnych, lecz interpretuje doświadczenie cierpienia jako element moralnej formacji i „szkołę charakteru”. Zestawienie obu typów ego-dokumentów pozwala uchwycić nie tylko przebieg wydarzeń, ale również odmienne sposoby nadawania im znaczenia.

Przypadek G. Olizara pokazuje zarazem, że podróże elit przełomu XVIII i XIX wieku nie ograniczały się wyłącznie do funkcji edukacyjnych, zdrowotnych czy towarzyskich. Mogły one wpływać również na sferę prywatną i rodzinną uczestników, stając się doświadczeniami o długotrwałych konsekwencjach biograficznych. W tym sensie włoska podróż G. Olizara ujawnia ambiwalentny charakter ówczesnej mobilności – była doświadczeniem formacyjnym, poszerzającym horyzonty społeczne i kulturowe, ale jednocześnie stała się jednym z ważnych punktów odniesienia w późniejszej interpretacji wydarzeń, które doprowadziły do kryzysu jego życia rodzinnego. Studium to wskazuje tym samym na potrzebę dalszych badań nad związkiem między doświadczeniem podróży a przemianami sfery prywatnej w kulturze elit przełomu XVIII i XIX wieku.

References/Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Pisma i listy Alojzego Felińskiego przepisane z jego autografów, sygn. 2097/I. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Olizar, Gustaw. *Pamiętniki 1798–1865*. Przedmowa Jan Leszczyca. Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1892.

Sierakowski, Waclaw. „Wojaz do Rzymu 1763”. Oprac. Bolesław Rok. W *Z badań nad Rzecząpospolitą w czasach nowożytnych*, redakcja Kazimierz Matwijowski. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.

Staszic, Stanisław. *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789–1805*. Wydał Czesław Leśniewski. Polska Akademia Umiejętności, 1931.

Walewska, Maria z Przeddzieckich. „Polacy w Dreźnie”. W *Polacy w Paryżu, Florencji i Dreźnie*, wstęp Marian Sokolnicki. Nakładem Księgarni F. Hoesicka, 1930.

OPRACOWANIA

Aleksandrowska, Elżbieta i in., oprac. *Oświecenie*. T. 4 z *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.

Balińska, Grażyna. *Uzdrowiska dolnośląskie: Problemy rozwoju i ochrony wartości kulturowych do II wojny światowej*. Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1991.

Cieński, Andrzej. „Kryteria oceny prozy pamiętnikarskiej”. *Pamiętnik Literacki* 66, nr 2 (1975): 17–36.

Cieński, Andrzej. *Pamiętnikarstwo polskie XVIII wieku*. Studia z Okresu Oświecenia 18. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.

Cieński, Andrzej. „Pamiętniki”. W *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, redakcja Teresa Kostkiewiczowa. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977.

Cieński, Andrzej. *Z dziejów pamiętników w Polsce*. Studia i Monografie 311. Uniwersytet Opolski, 2002.

Czermińska, Małgorzata. *Autobiograficzny trójkąt: Świadectwo, wyznaczenie, wyzwanie*. Wyd. 2 zmienione. Horyzonty Nowoczesności 127. Universitas, 2020.

Domańska, Ewa. *Mikrohistorie: Spotkania w międzyświatach*. Wydawnictwo Poznańskie, 1999.

Kaczyński, Paweł. *Rodzina w literaturze stanisławowskiej: Motywy – konwencje – poglądy*. Acta Universitatis Wratislaviensis 3145. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009.

Kostkiewiczowa, Teresa. *Mnemozyne i córki: Pamięć w literaturze polskiej drugiej połowy XVIII wieku*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019.

Kostkiewiczowa, Teresa. *Pamiętniki Stanisława Augusta na nowo odkryte*. Arx Regia – Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum, 2015.

Kowal, Jolanta. „Strój modnej damy w zwierciadle polskiej satyry oświeceniowej (na wybranych przykładach)”. *Perspektywy Kultury* 43, nr 4/2 (2023): 119–136. <https://doi.org/10.35765/pk.2023.430402.09>.

- Kucharski, Adam. „Staropolska turystyka uzdrowiskowa w XVIII wieku”. *Czasz Nowożytna* 23 (2010): 121–148.
- Kulesza-Woroniecka, Iwona. *Rozwody w rodzinach magnackich w Polsce XVI–XVIII wieku*. Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych 62. Wydawnictwo Historyczne, 2002.
- Lejeune, Philippe. *Wariacje na temat pewnego paktu: O autobiografii*. Redakcja Regina Lubas-Bartoszyńska. Tłumaczenie Wincenty Grajewski. Universitas, 2001.
- Loth, Roman, red. *Mia–R*. T. 3 z *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski: Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. Fundacja Akademia Humanistyczna; Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2002.
- Łopuszański, Bolesław. „Olizar Gustaw Henryk Atanazy”. W *Niemirycz Władysław–Olszak Waclaw*, z. 4: *Ogiński Michał–Olszak Waclaw*. T. 23 z *Polski słownik biograficzny*, redakcja Henryk Markiewicz i in. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Mazur, Elżbieta. *Codziennosc kuracjusza w uzdrowiskach na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX i początku XX wieku*. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2016.
- Mączak, Antoni. *Peregrynacje, wojaże, turystyka*. Wyd. 2 popr. i uzup. Książka i Wiedza, 2001.
- Mączak, Antoni. *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*. Życie Codzienne. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978.
- Obremski, Krzysztof, red. *Literatura dawna a współczesna humanistyka*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010.
- Patro-Kucab, Magdalena. *W kręgu spraw prywatnych i publicznych: Korespondencja Alojzego Felińskiego z lat 1795–1820*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019.
- Pekaniec, Anna. *Autobiografki: Szkice o literaturze dokumentu osobistego kobiet*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020.
- Pekaniec, Anna. „Literatura dokumentu osobistego kobiet: Ewolucja teorii, zmiany praktyk lekturowych”. *Autobiografia: Literatura Kultura Media* 2, nr 1 (2014): 13–28. <https://doi.org/10.18276/au.2014.1.2-02>.
- Piotrowski, Wojciech. „Gustaw Henryk Atanazy Olizar”. W *Słownik krzemieńczan 1805–1832*, redakcja Wojciech Piotrowski. Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 2005.
- Piotrowski, Wojciech. „Gustaw Olizar (1798–1865)”. W *Krzemieniec: Ateny Juliusza Słowackiego*, redakcja Stanisław Makowski. Biblioteka Narodowa, 2004.
- Ratajczakowa, Dobrochna. „Alojzy Feliński 1771–1820”. W *Pisarze polskiego Oświecenia*, redakcja Teresa Kostkiewiczowa i Zbigniew Goliński, t. 3. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- Roćko, Agata. *Pamiętniki polskich zesłańców na Syberię w XVIII wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2001.
- Roćko, Agata. „Rzeczpospolita czasów saskich w pamiętniku Krzysztofa Zawiszy – świat wojen, żywiołów, niepokojów”. *Napis* 7 (2001): 313–321.
- Sawicka, Franciszka. „Gustaw Olizar, poeta, publicysta, działacz społeczno-polityczny”. *Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich*, nr 14 (2003): 7–90.
- Smaza, Klaudia. „Pamiętnikarska relacja Wirydianny Fiszerowej jako cenne źródło historyczne”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Historiolitteraria* 15 (2015): 36–44.
- Stasiewicz, Krystyna. „Kobiece przyjemności w XVIII wieku”. W *Przyjemność w kulturze epoki rozumu*, redakcja Teresa Kostkiewiczowa. Wydawnictwo DiG, 2011.

Wdowik, Agata. „Polacy w Spa na trasie podróży w drugiej połowie XVIII wieku,” w *Polski Grand Tour w XVIII i początkach XIX wieku*, redakcja Agata Roćko. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014.

Wichrowska, Elżbieta. *Twoja śmierć: Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku*. Wydawnictwo Spectrum Press, 2012.